

EKKLESIA AMSTERDAM zondag 31 oktober 2021

Liedverwantschap tussen Martin Luther en Huub Oosterhuis

Kees Kok

Vijfhonderd jaar geleden, in 1521, werd de augustijner pater Maarten Luther, na felle confrontaties met zijn gecorrumpeerde roomse kerk door paus Leo X geëxcommuniceerd.

In de jaren zestig van de vorige eeuw leek vanuit Rome zelf een 'Tweede Reformatie' op gang te komen. In die dagen begon de jezuïetenpater Huub Oosterhuis in de Amsterdamse Studentenekklesia de liturgie te hervormen, tegen de zin van Rome dat alweer op de rem trapte. Lang verhaal kort: hij werd in 1969 uit de jezuïetenorde gezet en de Ekklesia kwam met hem terecht in de zogeheten 'vrije opstelling'. Die heeft zij, vooral dankzij de liederen van Huub Oosterhuis - en 'zijn' componisten - al vijftig jaar volgehouden.

Bij alle grote verschillen en vijf eeuwen afstand tussen Maarten Luther en Huub Oosterhuis valt ook veel gelijkheid op: beiden zetten zich in voor een liturgie in de volkstaal, met het zingen als hoogste uitingsvorm. En voor beiden gaat het nooit om blinde hervormingszucht, maar altijd om een mengeling van trouw aan de traditie en radicale vernieuwing, vernieuwing vanuit de traditie, met de bijbel als belangrijkste kompas.

In 1523 schreef Maarten Luther aan zijn vriend en medestrijder Spalatinus:

Ik zou willen dat we zoveel mogelijk liederen in de volkstaal hadden (...) maar we hebben er de dichters niet voor. Dus laten wij zelf naar het voorbeeld van de profeten en oude kerkvaders psalmen voor het volk in de landstaal maken. (...) Ik wil dat je alle ongewone en hoofse uitdrukkingen vermijdt; de vertaling moet begrijpelijk zijn. (...) We moeten vrij te werk gaan en met behoud van de betekenis de oude woorden laten varen en door geëigende vervangen.

In die geest begon Luther ook zelf liedjes te schrijven.

Huub Oosterhuis pleit in 1962 voor een nieuwe eredienst in de landstaal - 'volkstaalliturgie': 'Dat is,' zei hij, 'de taal waarin het alledaagse bestaan van nu levende mensen zich afspeelt.' Maar net als Luther constateert hij een gebrek aan dichters: 'Geen katholiek dichter kwam op het idee dat hij volwaardig zou kunnen functioneren in de vormgeving van de katholieke liturgie'. Die was immers al vierhonderd jaar in onbeweeglijk Latijn vastgelegd. Dus begon hij zelf in de behoefte te voorzien. In 1959 schreef hij zijn eerste kerklied 'Zolang er mensen zijn op aarde'. Vijf jaar later verscheen zijn eerste liedbundel: *30 liederen voor de Nederlandse liturgie*. Zowel Luther als hij maken gebruik van de muziek en de stijl van het volkslied. Huub schreef zijn eerste liederen op melodieën uit de bundel *Het Nederlands Volkslied* van Pollmann en Tiggers (1941). Inmiddels telt zijn liederenschat zo'n zevenhonderd liederen in heel verschillende stijlen, al naar gelang de componist.

Van Luther zijn negenendertig liederen overgeleverd. Hij was vol van 'het wonder van mensen die zingen en zich dan ook nog samen met anderen verstaanbaar kunnen maken'. Hij schreef:

Je moet lezen, preken en liederen schrijven voor de jeugd en voor het gewone volk, dat toch het grootste gedeelte uitmaakt van de gemeente, en als het er beter van werd, dan

zou ik er alle klokken bij willen laten luiden en, met alle orgelregisters open, laten klinken wat er maar klinken kan.

Huub noteerde in 1972: 'Zingen-met-velen: je gène en cynisme afleggen, een beetje bloot worden en je niet schamen voor elkaar.'

Wij kunnen Luthers liederen met hun middeleeuwse wereldbeeld en theologie niet meer zomaar zingen. De vijanden die hij bestrijdt - de paus, de Turk, de Jood - zijn niet de onze. Voor hem waren dat toen de tegenstanders van 'het heldere Woord' waarover hij wilde spreken en zingen. Wat de paus en de papen betreft had hij zijn gelijk en de Turken stonden in die jaren levensbedreigend voor de poorten van Wenen. En dat de Joden niet wilden begrijpen dat Jezus hun enige redding was, kon en wilde hij niet begrijpen. Maar intussen heeft die vijandschap wel doorgewerkt in eeuwen van moorddadig antisemitisme en in verregaande islamofobie. Dat kun je Luther hoe dan ook aanrekenen.

Maar dat 'het heldere Woord' wel degelijk vijanden kent, mag niet worden verdoezeld. In de psalmen is de *rasja*, meestal vertaald als 'goddeloze', het symbool van die vijandschap. Huub vat ze in zijn vrij vertaalde psalmen graag samen onder de firmanaam 'Ploert en Schender'.

Kunnen we met Luther nog wel zingen 'Een vaste burcht is onze God'? Oh ja, wij willen ook wel eens boven onszelf uit zingen, zoals: 'Gij volstaat voor mij, zijt mijn zekerheid' in het lied 'Zij die stom zijn'. Maar dan wel op een stevige Geneefse melodie.

Toch denk ik dat Luthers liederen vandaag te ver van ons afstaan, juist in hun moderne vertalingen. Te véél zekerheid, zonde en schuld. Maar in hun oorspronkelijke frisse oer-Duits en met hun naïeve, middeleeuwse vroomheid kunnen ze ons hier en daar nog steeds raken, mij in ieder geval. Zoals dit coupletje van een kerstlied:

Des ewgen Vaters enig Kind
jetzt man in der Krippen findt
in unser armen Fleisch und Blut
verkleidet sich das ewig Gut.

Van de eeuwige Vader 't enig kind
is wat men in de kribbe vindt
in ons armzalig vlees en bloed
verkleedt zich hier het eeuwige goed.

God - het eeuwige goed - ligt verkleed als kind in de kribbe. Wat een beeld. In 1943, midden in de Tweede Wereldoorlog, schreef Elias Canetti: 'De mensen kunnen alleen zichzelf verlossen, daarom verkleedt God zich als mens.'

In de Nederlandse vertaling (Liedboek 470) is precies dat beeld van die verklede God helaas weggefallen - of gelaten.

In een van zijn vrij vertaalde psalmen, Psalm 96, laat onze dichter God als een zwarte vlek machteloos strompelen tussen de lijken van de namenlozen. Een bekend lied van Luther begint met de woorden 'Een vaste burcht is onze God', maar hij schreef ook de regels 'God jammert in zijn eeuwigheid /om mijn beklagenswaardigheid' - letterlijk: mijn overmatige ellende. God is ziek van de overmatige ellende van zijn schepselen: oorlog, ziekte, armoede. Daarom zet hij, zijn enig kind op het spel, zo dicht Luther:

Hij sprak tot zijn beminde zoon
hoog tijd om te erbarmen
Ga jij, mijn lieve hartekroon
en wees het heil der armen.

‘Ga jij... en wees het heil der armen.’ Wie zou niet willen beantwoorden aan die oproep, die de dogmatiek en kerkleer van alle eeuwen overstijgt? Dat zou toch de kern moeten zijn van elke hervorming, van elk ‘hervormd’ kerklied? ‘Ga jij... en wees het heil der armen.’

Met Luther komt ook het ‘ik’, het persoonlijke, individuele binnen in de kerkliederen. Het ik waarin de ander, de gemeente, zich kan spiegelen. Zo ook in vele van Huubs liederen. Als wij bijvoorbeeld zingen ‘Ik sta voor U in leegte en gemis’ - gaat het erom dat wij ons zingend met die ik kunnen vereenzelvigen.

En tegenover dat ik staat een ‘jij’. Voor Luther is dat, bij alle aanvechtingen waaraan zijn geloof óók leed, ontegenzeggelijk God, die vaste burcht, én diens zachte bevrijdende rechterhand Jezus, die hij de volgende woorden in de mond legt:

Hij sprak: Houd je nu vast aan mij
leg jouw lot in mijn hand
Ik geef me helemaal aan jou,
zal voor je blijven strijden, want
ik ben van jou, jij bent van mij
en waar ik ben daar zal jij zijn,
geen vijand zal ons scheiden.

Ik moest bij die regels onwillekeurig denken aan het lied ‘Jij bent van jou’ dat we straks zingen. Dat gaat ook over een ik en een jij - maar waar die bij Luther zo hecht aan elkaar worden gezongen, wordt dat in ons lied iets wat ‘soms even’ waar is - ‘tot de morgen daagt’. Bij Luther vecht God, vecht Jezus voor de mensen. Wie vecht er voor ons? Of beter: met wie vechten wij? Met God, met de mensen, met onszelf? Wij geven ons lot in elke geval niet meer zo gauw uit handen, want:

Jij bent van jou, onachterhaalbaar eigen,
ik ben van mij, geen ander zal mij krijgen.

Liedjes wel, die kunnen ons krijgen. Die kunnen ons te pakken krijgen. Dat wist de hartstochtelijke Luther ook heel goed. Waar zouden we zijn zonder steeds weer nieuwe liederen, kleine en grote? Toen, en vandaag vooral dankzij Huub. En ze zullen blijven, want liedjes hebben de eeuwige jeugd.

Met dank aan: J.T. Bakker, *Luther in de spiegel van zijn liederen*, Kamper Cahiers 49, Kampen 1983.